

برترین زمان اعتکاف

حجت الاسلام والمسلمین محمد صادق یوسفی مقدم*

مقدمه

از منظر فقه اسلام، عبادت اعتکاف در تمام روزهای سال، مستحب می‌باشد،^۱ باستثناء روزهایی که روزه گرفتن در آن حرام است. صحت اعتکاف در هر زمانی به جهت این است که دلیل مشروعیت اعتکاف، اطلاق داشته و آن را به وقت خاصی مقید نکرده است، از این رو مقتضای اطلاق دلیل مشروعیت اعتکاف، جواز آن در تمام روزهای سال است. و اما صحیح نبودن اعتکاف در ایامی که روزه در آن صحیح نیست، از آن روست که از نظر فقیهان شیعه، اعتکاف بدون روزه مشروعیت ندارد. بر این اساس، اعتکاف باید در زمانی واقع شود که روزه گرفتن در آن حرام نمی‌باشد. آنچه بیان شد مورد اتفاق فقیهان شیعه است.^۲

اکنون این پرسش مطرح می‌شود که آیا حکم استحباب نسبت به تمام ایام یکسان است یا برخی از روزها نسبت به برخی دیگر از فضیلت بیشتری برخوردار است. در پاسخ باید گفت: تامل اجمالی در عبادات این حقیقت را آشکار می‌کند که زمان و مکانی که از نظر شرعی دارای فضیلت است، نقش موثری در برتری و افزایش ارزش عبادت دارند و فضیلت‌های زمانی و مکانی موجب می‌شود که برخی از ایام و مکان‌ها نسبت به برخی دیگر، برای عبادت، مناسب تر باشد. چنانکه اداء نماز در هر مکان مشروعی، موجب برائت ذمه می‌شود، ولی انجام آن در مسجد بویژه در مسجد جامع و بالاخص در مساجد اربعه، از فضیلت بیشتری برخوردار است. نیز انجام آن به عنوان واجب موسع، در هر وقتی از اوقات آن، موجب برائت ذمه می‌شود ولی انجام آن در اول وقت بویژه اگر با جماعت برگزار شود، از ارزش بیشتری برخوردار خواهد بود.

در مورد سنت حسنه اعتکاف نیز مطلب از همین قرار است، یعنی گر چه اعتکاف در تمام ایام سال از استحباب برخوردار است ولی بی شک برگزاری آن در ایام البیض، و به طور خاص در ماه مبارک رمضان ارزش بیشتری دارد، چنانکه برگزاری آن در مساجد اربعه، بویژه مسجد الحرام سبب جلب فضیلت بیشتری نسبت به سایر مکان‌ها می‌شود.

در سال‌های اخیر در بسیاری از شهرها در ایام البیض^۳ ماه رجب، اعتکاف برگزار می‌شود و می‌توان این اقدام را شایسته تقدیر دانست.^۱ یکی دیگر از ایامی که اعتکاف در آن مستحب است، ماه مبارک رمضان است. با این تفاوت که ماه رمضان افضل ایام

* عضو هیات علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. شیخ الطوسی، النهایة فی مجرد الفقه والفتاوی، بیروت، دار الکتاب العربی، ص ۱۷۰.

۲. مفید، مقنعه، قم، نشر اسلامی، ص ۳۶۳، شیخ طوسی، الخلاف، به کوشش خراسانی و دیگران، قم، نشر اسلامی، ج ۲، ص ۲۲۷؛ شهید اول، غایه المراد، قم، مرکز الأبحاث والدراسات الإسلامية، ج ۱، ص ۳۴۶.

۳. روزهای سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم هر ماه را ایام البیض می‌نامند.

برای اعتکاف است. اعتقاد به برتری آن، افزون بر استناد به روایات خاص، از باب تأسی به سنت پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله است، زیرا آن حضرت بنیان‌گذار اعتکاف در ماه مبارک رمضان بوده و براساس آن، فقیهان شیعه و سنی به برتری اعتکاف در ماه رمضان فتوی داده‌اند. آنچه پیش رو دارید بررسی حکم برتری اعتکاف در ماه رمضان است که از آن به عنوان «برترین زمان اعتکاف» یاد کرده ایم. پیش از بررسی حکم یاد شده مناسب است نگاهی گذرا به مفهوم اعتکاف داشته باشیم.

مفهوم‌شناسی اعتکاف

۱. مفهوم لغوی

«اعتکاف»، در لغت به معنای حبس و نگهداشتن^۲ روی آوردن بر چیزی و مواظبت و ملازمت بر آن است^۳ کلمه «مَعْكُوفٌ» در آیه «هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّهُ»^۴ به معنای محبوس^۵ و جمله يَعْكُفُونَ در آیه: «فَاتُوا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ»^۶ به معنای مواظبت و ملازمت^۷ است.

۲. مفهوم اصطلاحی

در معنای اصطلاحی اعتکاف حضور معتکف در مسجد الزامی دیده شده است از اینرو برخی از فقیهان اعتکاف را به معنای (ملازمت انسان با مسجد)^۸ تعریف کرده‌اند. اگر چه برخی از فقیهان در تعریف خود به جای مسجد، مکان مخصوص را نام برده و گفته‌اند: اعتکاف به معنای لبث و درنگ متداول برای عبادت در مکان مخصوص است،^۹ ولی مقصود آنان از مکان مخصوص تنها مسجد است زیرا در وقت بیان احکام اعتکاف، نوشته‌اند که اعتکاف تنها در مسجد جایز است. نیز قصد عبادت، دیگر ویژگی تفکیک‌ناپذیر اعتکاف است، از اینرو برخی آن را به (توقّف در مسجد به قصد عبادت) معنا نموده‌اند.^{۱۰}

-
۱. شاید علت این اقدام آن باشد که روزه ایام البیض به اتفاق فقیهان، مستحب است. (شیخ طوسی، المبسوط، ج ۱، ص ۲۸۳، ابن ادریس، السرائر، ج ۱، ص ۴۱۹ و محقق حلی، شرایع الاسلام، ج ۱، ص ۱۵۴) نیز مصادف بودن آن ایام با ولادت امیر المومنین علیه السلام، نقش موثری در عمومی شدن اعتکاف داشته است.
 ۲. محمد بن ابی بکر رازی، مختار الصحاح، به کوشش احمد شمس الدین، بیروت، دار الکتب العلمیة، ص ۲۳۵، طریحی، مجمع البحرین، به کوشش الحسینی، بیروت، الوفاء، ج ۵، ص ۱۰۳.
 ۳. فراهیدی، العین، ج ۱، ص ۲۳۳ و ابن منظور، لسان العرب، قم، ادب الحوزة، ج ۹، ص ۳۴۰.
 ۴. سورة فتح، آیه ۲۵ (ایشان همان‌ها هستند که کفر ورزیدند و شما را از مسجد الحرام بازداشتند و نگذاشتند که قربانی محبوس را به قربانگاهش برسد).
 ۵. طبرسی، مجمع البیان، بیروت، دار المعرفه، ج ۹، ص ۱۸۷.
 ۶. سورة اعراف، آیه ۱۳۸. (پس به گروهی گذر کردند که همواره بر پرستش بت‌های خود ملازمت داشتند)
 ۷. طبرسی، مجمع البیان، بیروت، دار المعرفه، ج ۴، ص ۷۲۷.
 ۸. مفید، مقنعه، قم، نشر اسلامی، ص ۳۶۳.
 ۹. شریف المرتضی، جُمَل العلم والعمل، به کوشش الحسینی، نجف، مطبعة الآداب، ص ۹۹.
 ۱۰. راغب، مفردات، به کوشش صفوان داودی، دمشق، دار القلم، ص ۵۷۹ و خوانساری، جامع المدارک، به کوشش غفاری، تهران، مکتبة الصدوق، ج ۲، ص ۲۴۲.

یاد آور می‌شود که تعبیرهای متفاوت (مانند ملازمت، حبس نفس، لبث متناول و....) تفنن و گوناگونی در عبارت است و فقیهان تفاوتی میان معنای آن‌ها ندیده‌اند، زیرا آنچه از نظر آنان مهم است، بودن در مسجد در زمان معین و رعایت احکام ویژه اعتکاف است و فرقی نمی‌کند که بودن در مسجد به ملازمت، حبس نفس و... تعبیر شود یا هر تعبیری که مفید معنای یاد شده باشد؛ چنانکه قاضی نعمان مغربی به جای واژگان یاد شده واژه اقامه را بکار برده و معنای اصطلاحی اعتکاف را، اقامه در مساجد دانسته است، ولی در معنای اصطلاحی معتکف، دو واژه ملازمت و حبس را بکار برده و می‌نویسد: معتکف کسی است که شب و روز ملازم مسجد بوده و از آن خارج نمی‌شود، او خودش را بر نماز و ذکر خدای متعال حبس می‌کند.^۱

دیدگاه فقیهان

از نظر فقیهان اعتکاف در تمام ایام سال مستحب است، (سوی ایامی که روزه گرفتن در آن جایز نیست) ولی آنان اعتکاف در ماه رمضان را نه تنها مستحب، که آن را برترین زمان اعتکاف دانسته‌اند. چنانکه شیخ طوسی در باره آن چنین آورده است: برترین زمانی که انسان در آن اعتکاف می‌کند، دهه آخر از ماه رمضان است، البته اعتکاف در غیر آن ماه جایز است، ولی در ماه رمضان از فضیلت بزرگی برخوردار می‌باشد.^۲ و علامه حلی در تحریر الاحکام^۳ و محقق اردبیلی در مجمع الفائده می‌نویسند: ^۴ دهه آخر ماه رمضان افضل اوقات اعتکاف است، آنان براین باورند که بهتر است اعتکاف در ماه رمضان، ده روز متوالی و به صورت مداوم باشد (الأفضل کونه فی شهر رمضان، وکونه عشرا، ومداومه)

اعتکاف برتر در روایات

از منظر روایات نیز اعتکاف در تمامی روزهای سال مستحب است، جز آنکه اعتکاف در ماه رمضان از فضیلت بیشتری برخوردار است. این برتری را از راه‌های ذیل می‌توان اثبات کرد:

۱. از طریق روایات خاصی که سفارش به اعتکاف در ماه مبارک رمضان نموده و مسلمانان را به آن ترغیب کرده است.
۲. به وسیله آن دسته از روایاتی که اعتکاف پیامبر ﷺ و نیز چگونگی وقوع آن را در ماه رمضان گزارش می‌کند.
۳. از طریق استحباب قضای روزه ماه مبارک رمضان.

۱. قاضی النعمان المغربي دعائم الإسلام، به کوشش فیضی، قاهره، دار المعارف، ج ۱، ص ۲۸۶.

۲. شیخ طوسی، النهایه فی مجرد الفقه و الفتوی، بیروت، دار الکتب العربی، ص ۱۷۰.

۳. علامه حلی، تحریر الأحکام، به کوشش بهادری، قم، مؤسسه الامام الصادق (ع)، ج ۱، ص ۵۱۷.

۴. محقق اردبیلی، مجمع الفائده و البرهان، به کوشش عراقی و دیگران، قم، انتشارات اسلامی، ج ۵، ص ۳۵۲. تحقیق: حاج آغا مجتبی عراقی، شیخ علی پناه اشتهاردی،

حاج آغا حسین یزدی اصفهانی

۴. از طریق روایاتی که در باره فضایل هر یک از اعتکاف و ماه رمضان به صورت مستقل وارد شده و در عین حال ثواب‌ها و فضایل مشترک و مشابهی را برای آن دو بیان کرده است.

۱. سفارش به اعتکاف در ماه رمضان

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ سِرْحَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَأَ اعْتِكَافَ إِلَّا فِي الْعَشْرِ الْأَوَّخِرِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ؛^۱ یعنی: اعتکافی نیست مگر در ده روز آخر ماه رمضان.

این روایت در وسائل الشیعه با سند یاد شده ولی با تغییر عبارت (العشر) به (العشرین)، نقل شده است.^۲ یعنی: اعتکافی نیست مگر در بیست روز آخر ماه رمضان.

بی تردید نفی اعتکاف از سائر ایام به معنای نفی صحّت یا نفی استحباب اعتکاف در غیر ماه رمضان نیست؛ زیرا روایات فراوانی بر جواز اعتکاف در ایام دیگر، به‌ویژه در دو ماه از ماه‌های حرام^۳ وارد شده است، در حقیقت روایات نفی اعتکاف در غیر ماه رمضان، بیانگر آن است که اعتکاف کامل در بیست روز یا دهه آخر ماه رمضان، صورت می‌پذیرد.

روایات یاد شده به خوبی بر افضلیت اعتکاف در ماه رمضان دلالت دارد، افزون بر آن، بیانگر آن است که اعتکاف کامل تنها در ماه رمضان تحقق پیدا می‌کند.

سکونی از امام صادق (ع) نقل می‌کند که آن حضرت از قول رسول الله (ص) فرمود:

«اعْتِكَافُ عَشْرِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ يَعْدِلُ حَجَّتَيْنِ وَ عُمْرَتَيْنِ»؛^۴ اعتکاف ده روز در ماه رمضان معادل [ثواب] دو حج و دو عمره است.

این روایت در مستدرک الوسائل،^۵ بدون کلمه (عشر) نقل شده است، بر این اساس روایت یاد شده چنین معنا می‌شود: اعتکاف در ماه رمضان معادل [ثواب] دو حج و دو عمره است.

بر مبنای نبودن کلمه عشر در روایت دو نتیجه به شرح ذیل گرفته می‌شود:

الف) اعتکاف در تمام ماه رمضان استحباب دارد و اختصاص به ده یا بیست روز آخر آن ندارد.

ب) اگر کسی سه روز، (اقل ایام اعتکاف) معتکف شود، مشمول روایت یاد شده خواهد شد و اعتکافش از مصادیق اعتکاف برتر می‌شود.

یاد آور می‌شود که نقل ثواب ویژه (دو حج و دو عمره)، برای اعتکاف در ماه رمضان، نشانه برتری آن از سایر ایام است.

۱. شیخ طوسی، الاستبصار، به کوشش موسوی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ج ۲، ص ۱۲۶ و ۱۲۷.

۲. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، قم، آل البیت (ع)، ج ۱۰، ص ۵۳۴.

۳. الحر العاملی، وسائل الشیعه، قم، آل البیت (ع)، ج ۷، ص ۲۱۳.

۴. شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ج ۲، ص ۱۸۸، شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، قم، آل البیت (ع)، ج ۱۰، ص ۵۳۴.

۵. میرزا حسین النوری الطبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۷، ص ۵۵۹.

۲. رمضان ظرف اعتکاف پیامبر ﷺ

ظاهر برخی از روایات که اعتکاف پیامبر ﷺ را گزارش می‌کند آن است که اعتکاف در تمام روزهای ماه مبارک رمضان از سائر ایام برتر است، زیرا پیامبر ﷺ در تمام ماه رمضان اعتکاف کرده است. چنان‌که امام صادق علیه السلام فرموده است:

اعْتَكَفَ رَسُولُ اللَّهِ ص فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فِي الْعَشْرِ الْأَوَّلِ ثُمَّ اعْتَكَفَ فِي الثَّانِيَةِ فِي الْعَشْرِ الْوُسْطَى ثُمَّ اعْتَكَفَ فِي الثَّلَاثَةِ فِي الْعَشْرِ الْآخِرِ ثُمَّ لَمْ يَزَلْ يَعْتَكِفُ فِي الْعَشْرِ الْآخِرِ^۱ رسول خدا ﷺ سال اول در دهه نخست ماه مبارک رمضان اعتکاف کرده است، سال دوم در دهه میانه، سال‌های بعد و برای همیشه در دهه آخر اعتکاف می‌کرده است.

هرچند روایت یادشده از استقرار اعتکاف پیامبر ﷺ در دهه آخر ماه رمضان یاد می‌کند، ولی باید پذیرفت که اعتکاف آن حضرت در روزهای نخست و میانی ماه رمضان بیانگر افضلیت اعتکاف در تمام روزهای ماه رمضان است.

در حقیقت اگر استحباب اعتکاف به لحاظ ظرف‌های زمانی، دارای مراتب متفاوت باشد، اعتکاف در تمام ماه رمضان فضیلت بیشتری از سایر ایام سال خواهد داشت.

۳. قضای اعتکاف در رمضان

یکی از دلایل برتری اعتکاف در ماه رمضان بر سایر ایام، استحباب قضای اعتکاف ماه رمضان است. چنان‌که از عمل پیامبر ﷺ استفاده می‌شود که اعتکاف در ماه رمضان اگر ترک شود، قضای آن مطلوب است.

در یکی از سال‌ها که پیامبر ﷺ به خاطر جنگ بدر نتوانسته بود اعتکاف کند، دو دهه اعتکاف نمود؛ که یک دهه آن به جهت قضای ماه رمضان گذشته بوده است، چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

كَانَتْ بَدْرُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَلَمْ يَعْتَكِفْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا أَنْ كَانَ مِنْ قَابِلٍ اعْتَكَفَ عَشْرِينَ، عَشْرًا لِعَامِهِ، وَعَشْرًا قَضَاءً لِمَا فَاتَهُ^۲ جنگ بدر در ماه رمضان واقع شد و پیامبر اکرم ﷺ نتوانست معتکف شود، پس در سال آینده بیست روز اعتکاف کرد، ده روز برای همان سال و ده روز بابت قضای سال گذشته.

معلوم می‌شود اعتکاف در ماه رمضان از ویژگی و فضیلت استثنائی برخوردار است که پیامبر ﷺ قضای آن را در ماه رمضان بعدی انجام داده است.

از آنچه بیان شد، «قضای اعتکاف ماه رمضان توسط پیامبر ﷺ» به خوبی استفاده می‌شود که: اعتکاف در ماه مبارک رمضان از ثواب و پاداش بیشتری برخوردار است و سنت رسول خدا ﷺ نیز بر این بوده که اصل اعتکاف و هم قضای آن را در ماه رمضان انجام می‌داده است.

۱. کلینی، الکافی، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ج ۴، ص ۱۷۶.

۲. عاملی، وسائل الشیعه، قم، آل البيت علیهم السلام، ج ۷، ص ۳۹۷.

۴. فضایل مشترک ماه رمضان و اعتکاف

توجه به روایات این حقیقت را آشکار می‌کند که برای اعمال عبادی ماه رمضان و اعتکاف به صورت مستقل، فضایل و پاداش‌هایی مشابهی بیان شده است، بر اساس آن دو دسته از روایات، مناسبترین زمان برای اعتکاف، ماه مبارک رمضان است. برای اثبات ادعای یاد شده برخی از فضایل مشترک بیان می‌شود.

۴-۱. بخشش گسترده گناهان

ماه رمضان و اعتکاف هر دو زمینه مشترکی برای انسان فراهم می‌کنند تا مشمول لطف خدا قرار گرفته و گناهانش بخشوده شود، غفران و بخشودگی در اعتکاف و ماه رمضان بسیار گسترده است. و جالب آن است که روایات در باره آن دو از حیث لفظ و معنا مشابه‌اند.

در برخی از روایات در باره رمضان چنین آمده است:

قال النبي ﷺ: مَنْ صَامَ شَهْرَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَ احْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَ مَا تَأَخَّرَ؛^۱ پیامبر ﷺ فرمود: هر کس از روی ایمان و به حساب در آوردن خود، ماه رمضان را روزه بگیرد، گناهان گذشته و آینده او بخشوده می‌شود.

شبیه این روایت را شیخ حر عاملی^۲، در باره همه ماه رمضان و نعمان مغربی^۳ در خصوص شب‌های قدر، نقل کرده‌اند.

در مورد اعتکاف نیز چنین آمده است:

مَنْ اعْتَكَفَ إِيمَانًا وَ احْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ؛^۴ هر کس از روی ایمان و به حساب در آوردن خود، اعتکاف کند گناهان گذشته و آینده او بخشوده می‌شود.

این نشان می‌دهد که اعتکاف آن قدر اهمیت دارد که می‌تواند گناهان گذشته انسان را پاک کند.

بدیهی است که اجتماع عبادت اعتکاف و ماه مبارک رمضان، زمینه توفیق بخشش گناهان را افزایش خواهد داد.

روایات یاد شده بیانگر آن است که اعتکاف در ماه رمضان از سایر ایام فضیلت بیشتری دارد.

۴-۲. پاداش بی حساب

بر اساس روایات معتبر ارزش زمانی ماه رمضان آن قدر فراوان است که هر گونه عمل مشروع و مباحی در آن، جنبه عبادت یا تسبیح خداوند پیدا می‌کند به طور مثال پیامبر ﷺ در خطبه معروف خود در این باره چنین می‌فرماید:

۱. شیخ صدوق، فضائل الاشهر الثلاثة، به کوشش عرفانیان، بیروت، دار المحجة البيضاء، ص ۱۰۵.

۲. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، قم، آل البيت ﷺ، ج ۱۰، ص ۱۶۴.

۳. قاضی نعمان مغربی، دعائم الاسلام، به کوشش فیضی، قاهره، دار المعارف، ج ۱، ص ۲۸۱.

۴. علامه مجلسی، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۹۴، ص ۷ و متقی هندی، کنز العمال، به کوشش السقاء، بیروت، الرساله، ج ۸، ص ۵۳۰.

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ قَدْ أَقْبَلَ إِلَيْكُمْ شَهْرُ اللَّهِ بِالْبَرَكَةِ وَالرَّحْمَةِ وَالْمَغْفِرَةِ شَهْرٌ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ أَفْضَلُ الشُّهُورِ وَأَيَّامُهُ أَفْضَلُ الْأَيَّامِ وَلَيْلِيهِ أَفْضَلُ اللَّيَالِي وَسَاعَاتُهُ أَفْضَلُ السَّاعَاتِ هُوَ شَهْرٌ دُعِيتُمْ فِيهِ إِلَى ضِيَافَةِ اللَّهِ وَجُعِلْتُمْ فِيهِ مِنْ أَهْلِ كَرَامَةِ اللَّهِ أَنْفَاسُكُمْ فِيهِ تَسْبِيحٌ وَنَوْمُكُمْ فِيهِ عِبَادَةٌ وَعَمَلُكُمْ فِيهِ مَقْبُولٌ وَدَعَاؤُكُمْ فِيهِ مُسْتَجَابٌ...^۱ ای مردم روی آورده است به شما ماه خدا (ماه رمضان) بابرکت، رحمت و مغفرت. ماهی که در پیشگاه خدا از همه ماه‌ها برتر است و روزهای آن برتر از همه روزها و شب‌های آن برتر از همه شب‌ها است، ساعات آن نیز برتر از همه ساعات است و این ماهی است که در آن به میهمانی خدا فراخوانده شده‌اید و در ماه رمضان اهلیت کرامت خدا را پیدا کرده‌اید. در این ماه نفس‌های شما تسبیح و خوابتان عبادتست، عمل شما در این ماه مورد پذیرش درگاه خدا و دعایتان مستجاب است.

ویژگی‌های یاد شده سبب می‌شود که انسان در ماه مبارک رمضان، به پاداش‌های بی حساب از طریق ارتقاء کیفی اعمال، دست پیدا کند.

از طرفی عبادت اعتکاف، برابر است با تمامی کارهای نیک و خدا پسندانه. چنانکه در حدیثی از پیامبر چنین آمده است: **الْمُعْتَكِفُ يَعْكَفُ الذُّنُوبَ وَيَجْرِي لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ عَامِلِ الْحَسَنَاتِ كُلِّهَا**^۲ معتکف در برابر گناهان، نفس خود را حبس نموده و پاداشی مانند پاداش انجام‌دهنده تمام نیکی‌ها برای او، جریان می‌یابد.^۳ به یقین عبادت اعتکاف که برابر با همه حسنات است، اگر در ماهی که خوابیدن در آن عبادت و نفس کشیدن در آن تسبیح خداوند است، انجام شود، ارزشی فراتر از محاسبه عادی پیدا خواهد کرد.

مراتب اعتکاف ماه رمضان

روشن گردید که اعتکاف در ماه رمضان از سایر ایام افضل است، ولی روایات یاد شده بیانگر آن است که اعتکاف ماه رمضان نیز دارای مراتب متفاوتی است، به این صورت که اعتکاف در دهه وسط از دهه اول و در دهه آخر از دهه وسط، از فضیلت و ارزش بیشتری برخوردار است. و مفاد برخی از روایات تأیید دیدگاه یاد شده است.

چنانکه در نقل کلینی، داود ابن سرحان از امام صادق علیه السلام روایت کرده که آن حضرت فرمود: **لَا اِعْتِكَافَ إِلَّا فِي الْعِشْرِينَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ**^۴ اعتکافی نیست مگر در بیست روز (آخر) از ماه رمضان. شیخ طوسی نیز در روایتی این‌گونه نقل کرده است:

۱. شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، قم، آل البيت علیهم السلام، ج ۱۰، ص ۳۱۳.
 ۲. فاضل هندی، کنز العمال، به کوشش السقاء، بیروت، الرساله، ج ۸، حدیث ۲۴۰۱۲.
 ۳. کلمه "یجری" حکایت از استمرار دارد و این بیانگر آن است که اعتکاف سبب می‌شود تا عمل انسان، حکم باقیات الصالحات پیدا کرده و همواره . پاداش آن در زندگی انسان جاری باشد.
 ۴. کلینی، الکافی، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ج ۴، ص ۱۷۶؛ عاملی، وسائل الشیعه، قم، آل البيت علیهم السلام، ج ۷، ص ۳۹۸، ح ۵.

لَا اِعْتِكَافَ إِلَّا فِي الْعَشْرِ الْأَوَّخِرِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ؛^۱ اعتکافی نیست مگر در ده روز آخر ماه رمضان.

در صورتی که این دو روایت یکی باشند چون هر دو دارای یک سند هستند، حکم یاد شده را به ترتیب آن، از سیره و سنت پیامبر اکرم ﷺ نیز می توان استفاده کرد؛ زیرا اعتکاف های آن حضرت پس از بعثت در ماه مبارک رمضان به همان ترتیب بوده، هر چند در دهه آخر مستقر شده است.

برتری دهه آخر ماه رمضان

روایات قابل توجهی بیانگر آن است که اعتکاف پیامبر در دهه سوم ماه رمضان مستقر شده است آن حضرت در دهه سوم ماه مبارک رمضان بستر خواب خود را جمع می کرد و به عبادت و اعتکاف می پرداخت.

حضرت علی علیه السلام در این باره فرموده است:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَطْوِي فِرَاشَهُ وَيَشُدُّ مِئْزَرَهُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَّخِرِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ؛^۲ رسول خدا ﷺ [این چنین بود که] رخت خواب خویش را جمع می کرد و کمربند [همت برای عبادت] را در دهه آخر از ماه رمضان محکم می بست.

در روایتی از امام صادق علیه السلام نیز آمده است که اعتکاف پیامبر در دهه سوم، استقرار یافته است.

ثم لَمْ يَزَلْ يَعْتَكِفُ فِي الْعَشْرِ الْآوَّخِرِ؛ یعنی: آن حضرت (بعد از اعتکاف در دهه اول و دهه دوم)، همیشه در دهه سوم (ماه رمضان) اعتکاف می کرده است.

در حدیث دیگری از آن حضرت چنین نقل شده است:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْآوَّخِرُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَضُرِبَتْ لَهُ قُبَّةٌ مِنْ شَعْرِ وَشَمَرِ الْمِئْزَرِ وَطَوَى فِرَاشَهُ؛ همیشه این گونه بود وقتی دهه آخر ماه رمضان فرا می رسید، پیامبر ﷺ در مسجد معتکف می شد و چادر و خیمه ای از موی بز برای آن حضرت بر پا می شد، و ایشان کمربند (عبادت) را محکم می بست و رخت خواب خویش را جمع می کرد.

علی نیز در زمینه اعتکاف پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

فَلَمْ يَزَلْ يَعْتَكِفُ فِي الْعَشْرِ الْآوَّخِرِ مِنْ رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ؛^۳ پس [پیامبر اکرم ﷺ] همیشه در دهه آخر ماه رمضان در حال اعتکاف بود تا آن وقت که خداوند آن حضرت را به سوی خود فراخواند.

براساس آنچه بیان شد، استقرار اعتکاف رسول خدا ﷺ در دهه آخر، نشان دهنده ویژگی خاص آن است که بر زمان های دیگر برتری دارد.

۱. شیخ طوسی، الاستبصار، به کوشش موسوی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ج ۲، ص ۱۲۷..

۲. مجلسی، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۹۵، ص ۱۰.

۳. مجلسی، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۹۴، ص ۷.

افزون بر آن بر مبنای روایاتی که شب قدر را در دهه آخر ماه رمضان دانسته است، می توان به فضیلت برتر آن دهه، برای اعتکاف پی برد. و در فضیلت شب های قدر همین بس که در روایات آمده است: چون شب قدر شود خداوند متعال بقدر آنچه از بندگان در ماه رجب و شعبان و رمضان بخشیده است، تنها در شب قدر می آمرزد.

در پایان با آرزوی احیای سنت اعتکاف به صورت گسترده در ماه مبارک رمضان، سفارش علامه حلی در مورد اعتکاف دهه آخر ماه رمضان را، به عنوان حسن ختام نقل می کنیم:

هر مسلمانی که رغبت پیدا کند به انجام و محافظت بر سنت اعتکاف در دهه آخر ماه رمضان، سزاوار است که قبل از غروب روز بیستم ماه، داخل مسجد شود، تا چیزی از فضیلت های شب بیست و یکم را از دست ندهد، و بعد از غروب خورشید شب عید، (روز آخر ماه) از مسجد خارج شود. و اگر شب عید در مسجد بیتوته کند، نماز عید را در آن بخواند و خارج شود یا آنکه از آنجا به سوی مصلی برود، بهتر و سزاوارتر است.^۱

منابع

- الطوسی، محمد (م. ۴۶۰ ق.)، الاستبصار، به کوشش موسوی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳ ش.
- مجلسی، محمد باقر (م. ۱۱۱۰ ق.)، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
- العلامة الحلی، حسن (م. ۷۲۶ ق.)، تحریر الاحکام الشرعیه، به کوشش بهادری، قم، مؤسسه الامام الصادق (ع)، ۱۴۲۰ ق.
- العلامة الحلی، حسن (م. ۷۲۶ ق.)، تذکره الفقهاء، قم، آل البيت، ۱۴۱۴ ق.
- الخوانساری سید احمد (م. ۱۴۰۵ ق.)، جامع المدارک، به کوشش غفاری، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۴۰۵ ق.
- سید مرتضی، علی (م. ۴۳۶ ق.)، جمل العلم والعمل، به کوشش الحسینی، نجف، مطبعة الآداب، ۱۳۷۸ ق.
- الطوسی محمد بن حسن (م. ۴۶۰ ق.)، الخلاف، به کوشش خراسانی و دیگران، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۷ ق.
- المغربی قاضی النعمان (م. ۳۶۳ ق.)، دعائم الاسلام، به کوشش فیضی، قاهره، دار المعارف، ۱۳۸۳ ق.
- فراهیدی خلیل (م. ۱۷۵ ق.)، العین، به کوشش المخزومی و السامرائی، دار الهجره، ۱۴۰۹ ق.
- الشهید الأول، محمد بن مکی العاملی (م. ۷۸۶ ق.)، غایة المراد، قم، مرکز الأبحاث والدراسات الإسلامیة، ۱۴۱۴ ق.
- الصدوق، محمد (م. ۳۸۱ ق.)، فضائل الأشهر الثلاثة، به کوشش عرفانیان، بیروت، دار المحجّة البيضاء، ۱۴۱۲ ق.
- الکلینی، محمد (م. ۳۲۹ ق.)، الکافی، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ ش.

۱. علامه حلی، تذکره الفقهاء، قم، آل البيت (ع)، ج ۶، ص ۲۴۰ و ۲۴۱.

- المتقى الهندي، على (م. ٩٧٥ق.)، كنز العمال، به كوشش السقاء، بيروت، الرساله، ١٤١٣ق
- ابن منظور، محمد (م. ٧١١ق.)، لسان العرب، قم، ادب الحوزه، ١٤٠٥ق.
- الطريحي، فخرالدين (م. ١٠٨٥ق.)، مجمع البحرين، به كوشش الحسيني، بيروت، الوفاء، ١٤٠٣ق.
- الطبرسي، محمد بن حسن (م. ٥٤٨ق.)، مجمع البيان، بيروت، دار المعرفه، ١٤٠٦ق.
- الاردبيلي، احمد (م. ٩٩٣ق.)، مجمع الفائده والبرهان، به كوشش عراقي و ديگران، قم، انتشارات اسلامي، ١٤١٦ق.
- الرازي، محمد (م. ٧٢١ق.)، مختار الصحاح، به كوشش احمد شمس الدين، بيروت، دار الكتب العلميه، ١٤١٥ق.
- النوري، ميرزا حسين (م. ١٣٢٠ق.)، مستدرک الوسائل، بيروت، آل البيت، ١٤٠٨ق.
- الراغب الاصفهاني، حسين (م. ٤٢٥ق.)، مفردات، به كوشش صفوان داودي، دمشق، دار القلم، ١٤١٢ق.
- المفيد، محمد بن محمد (م. ٤١٣ق.)، المقنعه، قم، نشر اسلامي، ١٤١٠ق.
- الصدوق، محمد (م. ٣٨١ق.)، من لا يحضره الفقيه، به كوشش غفاري، قم، نشر اسلامي، ١٤٠٤ق.
- الطوسي، محمد (م. ٤٦٠ق.)، النهايه في مجرد الفقه و الفتوى، بيروت، دار الكتاب العربي، ١٤٠٠ق.
- الحر العاملي، محمد (م. ١١٠٤ق.)، وسائل الشيعه، قم، آل البيت (ع)، ١٤١٢ق.